

*Ольга Володимирівна Бойко,
аспірантка відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Рівень розвитку науки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного й інтелектуального зростання. Зміст науки багатоаспектний, адже її розуміють як форму діяльності, систему, сукупність дисциплінарних знань або ж соціальний інститут [1, с. 23]. Перші три частини ст. 54 Конституції України присвячені гарантуванню свободи наукової творчості та її результатів, їх розвитку у світовому масштабі [2]. Оскільки творчість у контексті філософської концепції її тлумачення розглядається як оригінальна людська діяльність, у результаті якої створюються якісно нові матеріальні і духовні цінності, виникають нові предмети, способи поведінки і спілкування, нові образи і знання [3, с. 279], досліджуватимемо конституційно-правове забезпечення науки в Україні крізь призму саме категорії наукової діяльності. До того ж, як зауважив О. Востриков, основним терміном на рівні законодавства у сфері науки і науково-технічної діяльності є поняття не науки, а саме наукової діяльності [4, с. 16].

Слід зазначити, що актуальність для конституційного права не обмежується аналізом змістовного наповнення права на свободу наукової творчості та найбільш ефективної моделі його реалізації. Наукова діяльність є механізмом забезпечення юрисдикційної роботи Конституційного Суду України, а отже, сприяє реалізації його унікального функціонального призначення, яким, за визначенням, М. Орзіха, є формування у суб'єктів державно-правових відносин конституційного стилю мислення, політико-правової свідомості, виконання ролі «наукового центру розвитку конституційно-правової думки», а також визначного творця, що генерує основні положення конституційної доктрини, винаходить та розширює її [5, с. 57]. Проте, як зазначає колишній суддя цього суду В. Кампо, наукове забезпечення юрисдикційної діяльності характеризується замкненістю на вітчизняній науковій доктрині, є ідеалістичним та не відображає концепції «живого права», а також телеологічного способу тлумачення конституційних норм, а тому потребує суттєвого вдосконалення [6, с. 28]. Таким чином, наукова діяльність має бути досліджена саме як конституційно-правова категорія з огляду на закріплення у Конституції України відповідної матеріальної норми, а також відображення її ключового значення у процедурних нормах Закону України «Про Конституційний Суд України» [7] та його Регламенті [8].

Поняття наукової діяльності були предметом дослідження науковців різного профілю. Філософські аспекти розробляли такі вчені, як: В. Мойсієнко, С. Ягодзінський та ін. В адміністративно-правовому, управлінському ракурсі наукова діяльність стала предметом дослідження О. Вострикова. У контексті співвідношення з правом на освіту вона розглядалася О. Мельничук. Деяким чином наукова діяльність досліджувалась і в науці конституційного права. Зокрема, Т. Мілова торкалася цієї теми з точки зору аналізу права на свободу наукової творчості. Водночас комплексного дослідження і з'ясування змістовного наповнення саме наукової діяльності як конституційно-правової категорії не здійснювалося, з чого вбачається необхідність проведення відповідної роботи.

У Законі України від 13 грудня 1991 р. «Про наукову і науково-технічну діяльність» як і в однойменному Законі України від 26 листопада 2015 р. наукова діяльність визначається як інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання [9] (пошук шляхів застосування [10]) нових знань, формами якої є наукові дослідження. Поряд із цим міститься ще поняття наукової роботи, під якою розуміється дослідження з метою отримання наукового результату. Останній, зі свого боку, тлумачиться як наукове знання, яке отримане в результаті фундаментальних і прикладних досліджень, та зафіксоване на носіях інформації. Показово, що в усіх вказаних вище визначеннях проглядається термін «дослідження», яке не розкривається в обох законах, адже поняття фундаментальних і прикладних наукових досліджень відображають специфіку кінцевої цілі, не розкриваючи змістовного наповнення самого процесу дослідження. У цьому контексті більш пильну увагу слід приділити розмежуванню понять «наукова діяльність», «наукова робота», «наукове дослідження».

Так, оскільки у перших двох є посилання на останнє, то для повного розкриття їхнього змісту розпочнемо саме з його аналізу. Наукове дослідження розуміють як цілеспрямоване творче пізнання, що характеризується самостійністю, наступністю, новизною, унікальністю, міжгалузевими зв'язками, а також теорії з практикою, результати якого виступають як система понять, законів і теорій [11]. Близь-

ким до нього є поняття «наукова діяльність», адже його ознака пізнавальності перегукується із інтелектуальністю, а цілеспрямованість є однією з ключових ознак діяльності. З цього вбачається, що поняття «наукова діяльність» та «наукове дослідження» можна розглядати, хоч і не як абсолютні, але синоніми, основу яких становить реалізація творчого начала людини у специфічній науковій сфері. Їхня відмінність полягає у широті змісту, адже фундаментальні та прикладні наукові дослідження спрямовані лише на одержання наукових знань і використання їх для конкретно заданих замовником прикладних цілей, а наукова діяльність, крім цього, включає творчий підхід до пошуку шляхів застосування нових наукових знань. Таке ж обмежене значення має й поняття «наукова робота», змістом якої охоплюється лише цілеспрямований на отримання нових наукових знань процес дослідження без пошуку шляхів їх ефективного застосування.

Сутнісним наповненням вказаних понять є творчість, яка, як доводить С. Ягодзінський, зводиться до дії, що характеризується свободою до самовдосконалення суб'єкта її реалізації та існування в системі координат «підстава – наслідок» [12], тобто постнекласичного наукового дискурсу [13, с. 35]. Інакше кажучи, наукова творчість є складним розумовим процесом, що є цілком індивідуалізованим та не підлягає правовій регламентації, а лише вимагає створення сприятливих умов для своєї ефективної реалізації та гарантування з боку держави [5, с. 19–21]. На основі іманентності сутності творчої наукової діяльності, слід розглянути співвідношення останньої із закріпленням у ст. 54 Конституції України правом на свободу наукової творчості. Т. Мілова розглядає зазначене право в суб'єктивному сенсі як комплекс прав суб'єктів наукової діяльності, зміст яких становлять блага та права на них, зокрема одержання, захист, володіння, користування, розпорядження, а також в об'єктивному сенсі – як сукупність конституційних та інших правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері наукової творчої діяльності [14, с. 27].

Традиційно суб'єктивне право поділяється на такі істотні елементи, як права на: 1) свої позитивні дії (проводити наукові дослідження, здобувати нові знання, шукати шляхи їх застосування); 2) чужі дії (обов'язок держави утримуватися від неправомірних втручань у творчу наукову діяльність, отримання охоронних документів); 3) право на захист у випадку порушення реалізації права на свободу наукової творчості, включно з використанням її результатів [15]. Вказане дає можливість зробити висновок про ідентифікацію права на свободу наукової творчості як юридичної підстави виникнення, а також змісту правовідносин у сфері наукової діяльності. Комплексний характер права на свободу наукової творчості обумовлює диверсифікацію форм правовідносин у сфері наукової діяльності, але не обмежується ними.

Реалізація цього права полягає як у безпосередньому створенні наукового результату та/або виявленні шляхів його застосування (абсолютні правовідносини), так і у вступі суб'єктів наукової діяльності до різноманітних відносин правовідносин із правозабезпечувальною, охоронною чи іншими цілями. Перші з них є первинними, а другі забезпечують їх. Правовідносини у сфері наукової діяльності становлять тільки перший блок означених правовідносин, адже окреслюються виключно реалізацією творчих здібностей суб'єктів наукової діяльності у конкретному науковому результаті.

Незважаючи на те, що реалізація свободи наукової творчості становить зміст наукової діяльності та є її основною характеристикою, все ж елемент свободи у цій конструкції дає змогу розглядати існування цього права і поза правовідносинами у сфері наукової діяльності. Свобода в науковій літературі поділяється на позитивну (спроможність здійснювати за власним вибором певну діяльність) та негативну (подолання примусу, тиску, нав'язування сторонньої волі), а тому специфіка кожного з цих видів реалізується у відповідних правовідносинах. На нашу думку, саме елемент *позитивної свободи творчої діяльності* покладений в основу правовідносин у сфері наукової діяльності.

У чинному законодавстві наукова діяльність визначається як складова освітньої діяльності. Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, з одного боку, освіта проголошується як визначальний чинник наукової життєдіяльності, а з другого – наука тлумачиться як умова модернізації системи освіти, головний чинник її подальшого розвитку [16]. Право на освіту визначається як юридично забезпечена можливість кожного здобувати знання, формувати вміння, навички, особистісні властивості, інші компетентності з метою власного гармонійного розвитку зокрема та суспільства загалом. О. Мельничук виокремлює такі ознаки права на освіту: а) спрямованість на задоволення культурних потреб та інтересів конкретної особи, суспільства і держави безпосередньо, а також соціально-економічних – опосередковано; б) суб'єкт права на освіту не завжди збігається із носієм його обов'язку; в) двоїста природа об'єкта (нематеріальний його характер, який має свою майново-грошову цінність); г) реалізація права в межах освітніх правовідносин і тих, які тісно пов'язані з ними [17, с. 87–91].

Особливо доцільно встановити відмінність освітньої та наукової діяльності з огляду на зміну підходу законодавця до структури вищої освіти, адже на відміну від положення ст. 6 такого, що втратив чинність Закон України від 17 січня 2002 р. «Про вищу освіту» [18], чинний Закон України «Про вищу освіту»

у ч. 1 ст. 5 включає до структури освіти наукову діяльність [19] та присвоєння за її результатами освітньо-кваліфікаційних та одночасно наукових [20] рівнів доктора філософії та доктора наук. Перший передбачає здобуття теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення. Другий полягає у набутті компетентностей з розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових системоутворюючих знань та/або прогресивних технологій, розв'язання важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Таким чином, наукова діяльність за новим Законом України «Про вищу освіту» розуміється у двох контекстах: 1) процес навчання – набуття знань щодо проведення наукової діяльності; 2) його продукт – створення результатів, які мають наукову новизну, теоретичне чи практичне значення, а також загальнонаціональне або світове значення. У межах такої моделі, на нашу думку, втрачається сам зміст наукової діяльності, яка складається з приводу реалізації *позитивної свободи наукової творчої діяльності*.

Право на свободу наукової творчості – це одне з фундаментальних прав, яке передбачає можливість людини і громадянина вільно займатися науковою діяльністю у всіх її формах та проявах [14, с. 28]. Наукова творчість, що відбувається у межах освітніх правовідносин, здійснюється під керівництвом науково-педагогічних працівників, а тому відзначається меншим ступенем самостійності [17, с. 145]. Таким чином, високий ступінь свободи творчості та самостійності є характерною ознакою, яка відділяє наукову від освітньої діяльності. Цей висновок не виключає освітнього процесу як формування професійної бази у суб'єктів наукової діяльності, адже, як зазначає С. Ягодзінський, творчість у науці потребує підготовленого ґрунту – інтелектуальних здібностей людини [21]. Водночас безпосередньо наукова діяльність, на наше переконання, має відповідати ознаці позитивної свободи наукової творчості, критерієм якості результатів якої має бути виключно об'єктивна істина, а не освітні догми.

Ще одна ключова відмінність освітньої від наукової діяльності полягає у врівноваженні балансу публічних і приватних інтересів, які задовольняються за допомогою освітньої діяльності передусім на користь останніх. Як зазначає О. Мельничук, освіта виконує специфічну, тільки їй властиву функцію – передає культурні надбання людства, духовні цінності, норми, традиції від покоління до покоління, дає змогу виявити та розвинути здібності кожного, тобто є передовсім засобом соціалізації суб'єкта освітньої діяльності, сприяє задоволенню його потреб у повноцінних, гідних умовах життя [17, с. 94]. З цього випливає, що задоволення публічних інтересів від освітньої соціалізації для суспільства і держави є важливим, але все таки побічним.

Діаметрально протилежним співвідношенням інтересів характеризується сфера наукової діяльності. Досить яскраво його відображає М. Стріха, який вказав, що наука – це не засіб задоволення чиеїсь цікавості, а гарантія безпеки держави [22]. На цьому ж наголошується у преамбулі нового Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», завданням прийняття якого є правове забезпечення задоволення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку шляхом взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади [10].

Таким чином, за своїми змістовними ознаками освітня діяльність відрізняється від наукової, що не дає змоги виявити підстави включення останньої до складу першої. Освіта може розглядатися лише як засіб забезпечення якості наукової діяльності, але не повинна обмежувати позитивної свободи творчості, що становить її зміст.

Підсумовуючи проведені дослідження, слід зробити висновок про те, що наукова діяльність є правовідносинами, змістом та іманентною ознакою яких є реалізація позитивної свободи наукової творчості. Наукову діяльність необхідно чітко відділяти від освітньої за ознаками вищого ступеня самостійності її суб'єктів та орієнтації на задоволення публічних інтересів. Вказане свідчить про відсутність підстав для включення до сфери освітніх правовідносин такої суто наукової діяльності, як створення дисертаційної роботи на здобуття наукових ступенів доктора філософії чи доктора наук.

Використані джерела

1. *Мосьондз О. С.* Державна політика у сфері науки в Україні (організаційно-правові аспекти) : монографія / О. С. Мосьондз. – Київ : Глобус Прес, 2012. – 360 с.
2. *Конституція України* від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. *Філософія* : підруч. / за ред. О. П. Сидоренка. – 2-ге вид. – Київ : Знання, 2010. – 414 с.
4. *Востриков А. В.* Управление наукой в Российской Федерации в условиях рынка (административно-правовой аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / Востриков Алексей Викторович. – Тольятти, 2009. – 30 с.

5. Орзіх М. Доктрина в діяльності Конституційного Суду України / М. Орзіх // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4–5. – С. 57–63.
6. Кампо В. Наукове забезпечення юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України (роздуми небайдужого) / В. Кампо // Віче. – 2011. – № 17. – С. 25–29.
7. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
8. Регламент Конституційного Суду України : рішення Конституційного Суду України від 5 березня 1997 р. // Офіційний вісник України. – 1997. – № 20. – С. 87.
9. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 13 грудня 1991 р. № 1977-ХП // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165.
10. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 3. – Ст. 25.
11. Поняття наукового дослідження та вимоги до нього [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elib.lutsk-ntu.com.ua/book/fb/pesp/2012/12-31/page6.html>
12. Ягодзінський С. М. Наукова творчість як діяльність / С. М. Ягодзінський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/9518/1/%D0%AF%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%A1.%20%D0%9D%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B5%20%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%BA%D0%B0%D0%BA%20%D0%B4%D0%B5%D1%8F%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C.%202005.pdf>
13. Ягодзінський С. М. Методологічні основи дослідження науки як дискурсу / С. М. Ягодзінський // Вісник НАУ. – 2016. – № 2 (24). – С. 32–35.
14. Мілова Т. М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні : дис. ... канд юрид наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Мілова Тетяна Миколаївна. – Київ, 2008. – 211 с.
15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
16. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
17. Мельничук О. Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті Європейського досвіду : дис. ... д-р юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Мельничук Ольга Федорівна. – Київ, 2015. – 459 с.
18. Про вищу освіту : Закон України від 17 січня 2002 р. № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.
19. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004.
20. Нововведення до ЗУ «Про вищу освіту» щодо ступенів та кваліфікації вищої освіти та їх імплементація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://edu-mns.org.ua/img/news/5496/222.pdf>
21. Стріха М. Наука – це не засіб задоволення чийсь цікавості, а гарантія безпеки держави / М. Стріха // Український тиждень. – 2015. – № 5 (6–12). – С. 22.

Бойко О. В. Наукова діяльність як конституційно-правова категорія

Стаття присвячена дослідженню конституційно-правового змісту наукової діяльності. Проведено відмежування наукової діяльності від суміжних понять наукової роботи та наукового дослідження. На основі виявлення відмінних ознак освітньої діяльності від наукової доводиться відсутність підстав для охоплення структурою освіти освітньо-кваліфікаційних та наукових рівнів доктора філософії та доктора наук.

Ключові слова: наукова діяльність, дослідження, творчість, освіта.

Boiko O. V. Nauchnaya deyatelnost' kak konstitucionno-pravovaya kategoria

Статья посвящена исследованию конституционно-правовой сути научной деятельности. Проведено разграничение научной деятельности от смежных понятий научной работы и научного исследования. На основе выявления отличных признаков образовательной деятельности от научной доказывается отсутствие оснований для охвата структурой образования образовательно-квалификационного и научного уровней доктора философии и доктора наук.

Ключевые слова: научная деятельность, исследование, творчество, образование.

Boiko O. Scientific activity as a category of the constitutional law

The article investigates the contents of the constitutional and legal research activities. A differentiation research activities related concepts of science and research. By identifying distinctive features of scientific education activities have no reason to cover the structure of education and educational qualification levels of both academic and PhD doctorate.

Key words: scientific activity, research, creativity, education.